

□ ROBERT LINDSAY – MA, California State University
Çev. Duygu Özge Demir – Hacettepe Üniversitesi

TÜRK DİLLERİ ARASINDA KARŞILIKLI ANLAŞILABİLİRLİK MUTUAL INTELLIGIBILITY AMONG THE TURKIC LANGUAGES

Türk dili Türkiye'den Çin'in sonuna kadar uzanan yaklaşık 40 dilden oluşan geniş bir ailedir. Bu dillerin büyük çoğunluğu birbirine epeyce yakındır ve genellikle bu dillerin karşılıklı anlaşılabilir olduğu ve Türkiye'den Sibiry'a da Yakut Bölgesinin sonuna kadar gidilmesi halinde dilin tamamen anlaşılabilir olduğu söylenir.

Durum kesin olarak böyle değildir, ancak birçok söylencede olduğu gibi burada da doğruluk payı vardır. Çünkü anlaşılabilirliği % 90'ın altında olan ve bundan dolayı benim diyalekt tanımına uymayan dillerin anlaşılabilirlik dereceleri değişkendir. Türk dillerinin çoğu arasında biraz anlaşılabilirlik vardır fakat bu oran genellikle % 90'ın altında olduğundan, tek bir dilin diyalektleri değil de ayrı diller olarak sınıflandırılırlar.

Gerçek şudur ki, Türk dillerindeki karşılıklı anlaşılabilirlik, söylenenden çok daha düşüktür.

Oğuz dillerinin tamamen anlaşılabilir olduğu söylenir, ancak gerçekte durum böyle değildir. Bazı kaynaklara göre çoğunlukla anlaşılabilirken, Türkmencenin Azerice ve Türkçe ile karşılıklı anlaşılabilirliği tartışmalıdır.

Aslında, Türkmence ve Türkçenin anlaşılabilirliğinin % 40 gibi düşük bir düzeyde olması doğru değildir. Azeri ve Gagavuz Türkçelerinden sonra, Türkmence, Türkçeye en yakın Türk dilidir. Türkmencenin Yomud, Ersarı, Sarık ve Çovdur gibi birçok diyalekti vardır. Bunların diyalekt mi yoksa ayrı diller mi oldukları bilinmemektedir.

Truhmencenin durumu belirsizdir. Bu değişke Rusya Federasyonundaki Stavropol bölgesi ve Astrahan eyaletinde 18.000 kişi tarafından konuşulmakta ve karakteristik olarak bir Türkmen diyalekti olduğu söylenmektedir (Tekin 2011). Ancak bu Türkmence konuşurları Türkmenistan'dan 300 yıl önce ayrılarak Kafkaslar'a gitmişlerdir ve o zamandan beri Truhmence, Nogayca ve Rusçanın yoğun etkisi altında kalmışlardır (Süer 2013).

Türkçe ve Azericenin tamamen anlaşılabilir olduğu sıklıkla söylenmektedir, fakat bu enteresan olsa da doğru değildir. Bu iki dil anlaşılabilir değildir, ancak ikisi arasında anlaşılabilir diyalektler mevcuttur. Özellikle, kuzeydoğu Türk diyalektleri Azericeye çok yakındır. Türkçenin uzak doğu diyalektleri Azericeye Türkçeden daha yakındır ve hatta Azericeyle bile anlaşılabilir olabilir. Türkçe Azericeyle % 75-80

anlaşılabilirlik oranına sahiptir. Birkaç haftalık yakın temastan sonra, birbirleriyle büyük ölçüde iletişim kurabilirler. Azerice Azerbaycan’da konuşulmaktadır.

Bu durum artan yakın temasa göre değişmektedir. Günümüzde Türk televizyonlarının etkisiyle, çoğu Azerice konuşuru Türkçeyi iyi konuşabilmektedir, ve Azeri televizyonlarının etkisiyle, Türkler eskisine oranla Azericeyi çok daha fazla anlayabilmektedir.

Azerice Kuzey Azerice ve Güney Azericeye ayrılmaktadır, her ikisinin de anlaşılabilir olduğu söylenmesine rağmen, sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi ve alıntı sözcüklerde büyük farklılıklar mevcuttur.

Afşarcanın Güney Azericenin bir diyalekti olduğu söylenir, fakat Türkçeye tamamen anlaşılabilir olmadığı için bu durum şüphelidir (Süer 2013). Afşarca Türkiye, Suriye, İran ve Afganistan’da 600.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Youtube’da Afşarcanın Azericenin bir diyalekti olduğuna işaret eden bir Afşar videosu bulunmaktadır, ancak Azerice konuşurları Afşarcanın kendi dillerine ait bir diyalekt olmadığını, ayrı bir dil olduğunu ifade etmektedirler.

Gagauzcanın Türkçeye anlaşılabilirlik oranı % 75-80 olup, çok yüksektir. SIL (The Summer Institute of Linguistics) sadece Gagauzcanın değil aynı zamanda Balkan Gagavuz Türkçesinin de ayrı diller olduğunu söylemektedir ve Balkan Gagauzcasının Gagauzcadan farklı olduğunu iddia etmektedir. Gagauzlar, garip bir şekilde pekçok Hristiyan Slav dili alıntı sözcüklerle bir Türk dili konuşan, Moldova’da yaşayan Hristiyanlardır. Balkan Gagauz Türkleri Türkiye’nin uzak batısında, Yunanistan’da ve Makedonya’da yaşarlar. Gagauzcanın Türkçenin bir *Rumeli diyalekti* olduğunu ifade eden Gerhard Doerfer ile aynı fikirde değilim. Buna karşılık, karşılıklı anlaşılabilirliğe dayalı olarak Gagauzcanın ayrı fakat Türkçeye yakından ilişkili bir dil olduğuna inanıyorum.

Türkçe ve Horasan Türkçesi arasındaki anlaşılabilirlik yaklaşık % 55’dir. Horasan Türkçesinin Türkmencenin bir diyalekti olduğu söylenmesine rağmen (Tekin 1990), aslında kısmen Azerbaycanca ve Türkmence arasındadır ve Türkmenceye Azericeden daha yakın olmasına rağmen her iki dilin de diyalekti değildir. Afşarca ve özellikle Farsça etkilere sahiptir.

Oğuzcanın (Azerice, Türkçe, Gagauzca, Kaşkayca ve Afşarca) dalı olan Selçuklu dili muhtemelen Oğuzcanın geri kalanından (Türkmence ve Horasan Türkçesi) yaklaşık 1.050 yıl önce ayrılmıştır.

İran’da dinsel bir şehir olan Kum’da konuşulan Halaçcanın, son zamanlara kadar Azericenin bir diyalekti olduğu düşünülüyordu. Bununla birlikte, 1968’de, Gerhard Doerfer, herhangi bir Türk dilinde bulunmayan birçok eskicil özellik taşıyan Halaçcanın ayrı bir dil olduğunu göstermiştir (Doerfer 1971). Doerfer’in görüşü biraz abartılıdır ve daha iyi bir görüş önceden yazılmıştı (Minorsky 1949). Halaçça şu anda özünde Türkçenin ayrı bir dalıdır (Tekin 1990).

Bu dil muhtemelen varlığı sona ermiş Karahanlı dilinin veya bir başka varlığı sona ermiş dil olan Eski Uygurcanın güney diyalektinin bir dalıdır. Karahanlıca muhtemelen yaklaşık 2.100 yıl önce Türkçenin geri kalanından ayrılmıştır. Karahanlıca, Eski Uygurca ve Orhon Türkçesi o dönemlerde Altay bölgesinde konuşuluyordu. Orhon Türkçesinin kendisi yaklaşık 1.550 yıl önce ayrılmıştır. İranda uzun süredir eski Karahanlı tabanı üzerinde güçlü bir Oğuz katmanı bulunmaktadır.

Leksikoistatistiksel bir araştırma (Dybo 2006) Halaççanın bir güney dili olduğunu ortaya koyarak aslında Azerice ve Türkçeyle uzaktan ilişkili olduğunu göstermiştir. Gerçekten, 60 yıl önce Minorksy'nin ilk çalışmaları esnasında, Türkçe konuşan Minorksy sağlam Oğuzca tabanı sayesinde makul derecede Halaçça anlayabildiğini fark etmiştir. Halaççanın, Tuvaca ve Çuvaşça ile birlikte Türkçenin uzak bir dalına ayrılması lüzumsuz görünmektedir.

Şimdi Kıpçak dillerine bakalım.

Türkçe Kırım Tatarcasıyla tamamiyle olmasa da iyi derecede anlaşılabilir. Kırım Tatarcası konuşurları Türklerin dillerini anlayamadıklarını ifade etmektedirler (Dokuzlar 2010). Türkçe konuşurları ise aksine, Kırım Tatarcasının Türkçeyle % 100 anlaşılabilir olduğunu iddia etmektedirler. Kırım Tatarcasının, Kırmılıların Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi ve kültürel birlikteliğinden dolayı, Türkçeyle yakın bir ilişkisi vardır, oysa ki Başkurtça ve Tatarca gibi sadece kuzeydeki Kıpçak dilleri Osmanlılarla bu yakın ilişkiden yoksundurlar.

Türkçe ve Kırım Tatarcası arasındaki anlaşılabilirlik yaklaşık % 65-70'dir. Bununla birlikte, birkaç günlük etkileşimden sonra, onlar birbirlerini çok daha iyi anlayabilirler (Süer 2013). Kırım Tatarcası ve Türkçe farklı yazılı biçimlere sahiptir.

Kırım Tatarcası, Tatarca ve Başkurtça ile anlaşılabilir değildir, ancak çok yakın ilişkilidir. Romanya'da Kırım Tatarcası konuşanlara kullanmaları için Tatar ders kitapları verilmiştir ve onlar kitaplarda ne yazdığına dair bir sözcük bile anlayamamışlardır (Süer 2013). Kırım Tatarcası ayrıca Kumukça ve Nogaycaya da yakındır. Kırım Tatarcası yaklaşık 750 yıl önce Kimek dilinin geri kalanından ayrılmıştır.

Kırım Tatarcasının farklı diyalektleri mevcuttur. Kuzey diyalekti (Kuzey Kırım Tatarcası) Nogaycadan ciddi biçimde etkilenmiştir ve şu anda Türkçenin bir diyalekti olan güney diyalekti çok fazla Türkçe etkisi altında kalmıştır.

Nogayca ve Kazakça çok yakındır ama farklı diller gibi görünmektedirler. Her ikisi de Karakalpakçaya yakındır. Kırgızca da bunlara yakındır fakat her üç dilden de biraz daha ayrıdır. Dağıstan ve Stavropol'da 80.000 Nogayca konuşur vardır. Kazakça ve Nogayca arasındaki anlaşılabilirlik % 75 dolaylarında olabilir. Kazakça konuşanlar dikkatli dinlemeyle Tatarcanın Kazakça ile % 60 anlaşılabilirliği olduğunu ifade etmektedirler. Nogaylar yüzyıllarca Kırimda Kırım Tatarları ile yaşamışlardır, bu sebeple bu iki dil arasında muhtemelen yüksek anlaşılabilirlik vardır (Süer 2013).

Nogayca ayrıca Tatarca, Karaçay-Balkarca ve Kumukçaya da yakındır. Nogayca ve Kumuk, Tatarca ile Başkurtçadan daha yakındır ve Kazakça ile Karakalpakça kadar yakındır, bu sebeple onlar tek bir dilin diyalektleri olabilirler (Dybo 2006). Nogaycanın Tatarca ile anlaşılabilirliği % 80 civarındadır. Nogayca yaklaşık 600 yıl önce Kimak dilinin geri kalanından ayrılmıştır. Türkçenin Kazakça, Nogay ve Karakalpakça ile anlaşılabilirliği yaklaşık olarak % 40'tır.

Kumukçanın Azericeyle anlaşılabilirliği tamamen olmasa da, epeyce yüksektir. Kalmukça kuzeydoğu Dağıstan'da 280.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Kumukça Buynaksk, Haydag, Hasavyurt, Podgorniy, ve Terek olmak üzere beş diyalekte sahiptir ve bunların hepsi birbirinden epeyce farklıdır. Bununla birlikte hepsinin karşılıklı anlaşılabilirliğe sahip olduğu söylenir. Kumukça, Tatarca, Nogayca ve Kırım

Tatarcasına yakındır. Leksikoistatistiklere göre, Nogayca ve Kumukça, Tatarca ve Başkurtçadan daha yakındır, bu sebeple tek bir dilin parçaları olabilirler (Dybo 2006). Kumukça 900 yıl önce Kimek dilinin geri kalanından ayrılmış olabilir.

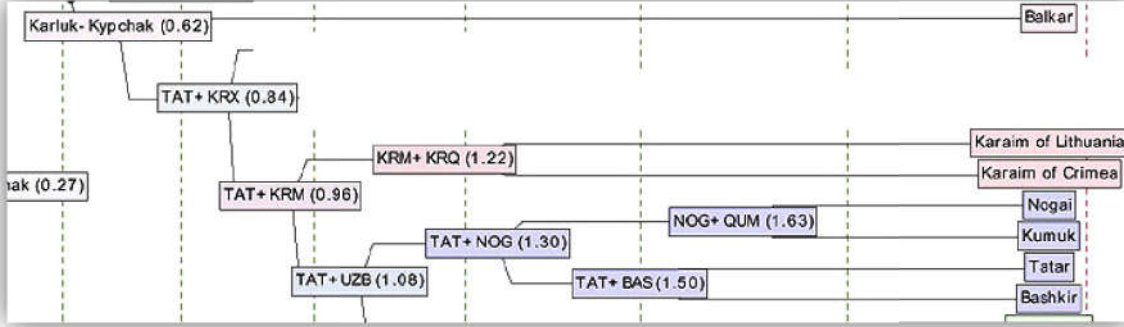
Aynı sebeple, Kumukça, Dağıstan'ın batısındaki Kafkaslar'daki Karaçay-Balkar Cumhuriyeti'nde 230.000 kişi tarafından konuşulan Karaçay-Balkarcaya -muhtemelen tamamen olmasa da- yüksek derecede anlaşılabilirliğe sahiptir. Karaçay ve Balkarca neredeyse aynıdır ve tek bir dilin diyalektleridir. Kumukça ve Karaçay-Balkarca farklı yazılı biçimlere sahiptir. Karaçay-Balkarca 1.150 yıl önce Kimek dilinin geri kalanından ayrılmış olabilir. Karaçay-Balkarca, bazı Çerkez ve Kabardey etkilere sahiptir. Kumukça ve Nogayca, Başkurtça ve Tatarcadan daha yakındır ve Karakalpakça ile Tatarca kadar yakındır, bu sebeple onlar tek bir dilin diyalektleri olabilirler (Dybo 2006). Kumukça ve Tatarcanın anlaşılabilirliği yaklaşık % 80'dir.

Karaimce, Türkçe konuşan ama Hazar Dönemi boyunca yahudileşmiş bir grubun dilidir. Dilbilimsel olarak, Kumukça ve Karaçay-Balkarcaya en yakındır. 1989'daki Sovyet nüfus sayımında 2.803 konuşuru olduğu tespit edilmişti, ancak bu dil şu anda neredeyse yok olmuştur. Karaimce, sözdiziminde yüksek İbranice etkilere sahiptir. Karaimcenin Türkçeye anlaşılabilirliği % 65-70 civarında olabilir (Süer 2013).

Karaimcenin 3 varyantı bulunmaktadır: Litvanya Karaimcesi, Kırım Karaimcesi and batı Ukrayna'da konuşulan Haliç Karaimcesi. Litvanya Karaimcesi ve Haliç Karaimcesi arasındaki farklılıklar o kadar çoktur ki her iki halk anlaşmak için Diyalekti ya da Rusçayı kullanır (Johanson ve Agnes 2010). İki dil arasındaki anlaşılabilirlik yaklaşık % 70'tir (Dybo 2006).

Bu nedenle, Haliç Karaimcesi ve Litvanya Karaimcesi farklı diller gibi görünmektedir. Kırım Karaimcesi, Kırım Tatarcasıyla yakın bir ilişkiye sahip olabilir veya Kırım Tatarcasının bir diyalekti bile olabilir. Haliç Karaimcesi, Nogaycaya çok yakındır (Tekin 1990) ve Nogaycanın bir diyalekti bile olabilir. Haliç Karaimcesi şu anda altı konuşura sahip olup, neredeyse yok olmuştur ve Litvanya Karaimcesi ise sadece elli konuşura sahiptir. Bütün konuşurlar 60 yaşın üzerindedir. Karaimcenin, Tatarca, Kumukça ve Nogayca ile anlaşılabilirliği zayıf durumdadır (Dybo 2010).

Özbekçenin Harezmi-Kıpçak diyalektleri, Kırım Tatarcası, Kumukça ve Karaçay-Balkarca ile yakın ilişkiye sahiptir (Tekin 1990).

Şekil 1: Tablo, Karaimce, Kumukça, Nogayca ve Tatar-Başkurtça arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Glottokronolojinin Nogayca ve Kumukçanın, Tatarca ve Başkurtçadan daha yakın olduğunu gösterdiğine dikkat ediniz. Bu durum, Nogayca ve Kumukçanın tek bir dil olabileceğine işaret edebilir.

Baraba Tatarcası ve Omsk Tatarcasını içeren Sibiryâ Tatarcası, Sibiryâ'da Novosibirsk eyaletinin batı kısımlarındaki Baraba bozkırlarında konuşulmaktadır ve Volga havzasının batısında konuşulan Tatar dilinin bir diyalekti olduğu söylenmektedir (Tekin 2011). Bununla birlikte, Wikipedia, Sibiryâ Tatarcası ile Tatarca arasında bazen zor anlaşılabilirlik olduğunu ve Tatarca ile Sibiryâ Tatarcası arasında ciddi farklılıklar olduğunu ifade etmektedir. Gerçekte, Sibiryâ ve Kazan Tatarcası arasında diyalekt sürerliliği (dialect continuum) mevcuttur.

Öyleyse, Sibiryâ Tatarcası ayrı bir dildir. Sibiryâ Tatarcası Volga'nın doğusundan Sibiryâ'ya kadarki bölgede Tatarca konuşanların muhtemelen yeni bir gelişimidir. Sibiryâ Tatarcası şu anda Kumukça, Karaçay-Balkarca ve Kırım Tatarcasıyla yakın bir ilişkiye sahiptir (Tekin 1990).

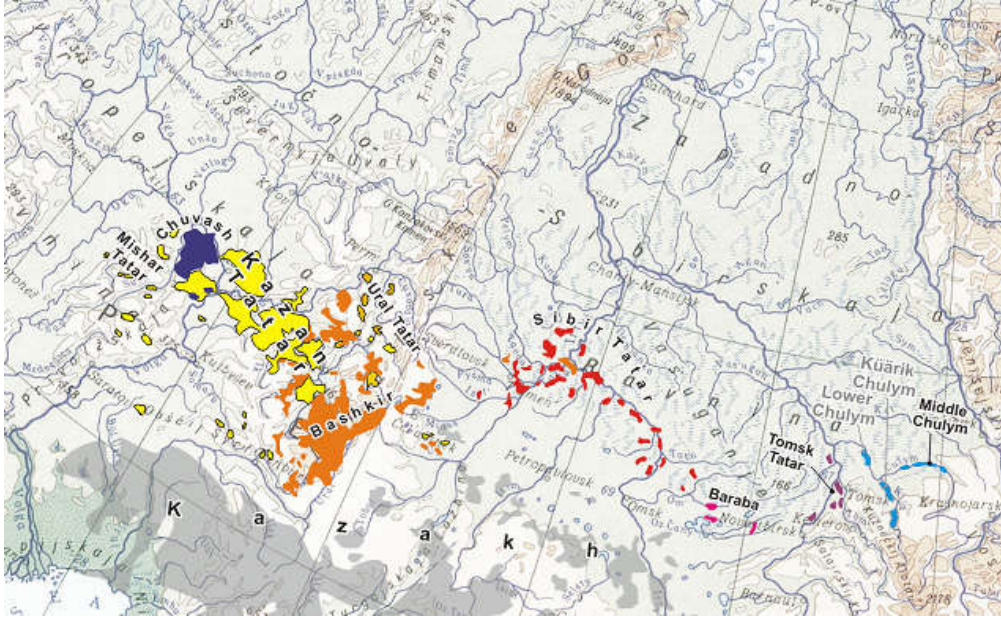
Baraba Tatarcası 1.200 yıl önce eski Kimek kabilelerinden bölünmüştür, böylece ayrılmak için zaman bulabilmiştir. Baraba Tatarcası şu anda neredeyse yok olmuştur. 8.000 kişilik etnik bir grup vardır, ancak sadece yaşlılar Baraba Tatarcası konuşmaktadır. Daha genç olanlar Kazan Tatarcası ya da Rusçaya yönelmişlerdir. Bununla birlikte, Sibiryâ Tatarcasında pek çok farklı diyalekti kapsayan bir diyalektler zinciri vardır. Ayrıca 300.000 kadar konuşuru olabilir.

Tibir veya Tobol-İrtiş Tatarcası, Baraba Tatarcasının 1200 yıl önce ayrılmasının akabinde Kimek dilinden ayrılmıştır. Bu varyant ile Tatarcanın geri kalanı arasındaki anlaşılabilirlik bilinmemektedir. Tibir Tatarcası kötü bir şekilde belgelenmiştir. Tibir Tatarcası, Mişar ve Kazan Tatarcası ile bir gruptadır.

Ural Tatarcası 550 yıl önce Volga bölgesinden Başkurtların kuzeyine göç ederek bölgeye gelen Ural Tatarları tarafından konuşulmaktadır. Tatarcanın geri kalanıyla anlaşılabilirliği bilinmemektedir.

Mişar Tatarcası, Tibir Tatarcası ve Kazan Tatarcası arasındaki bölgede konuşulmaktadır. Tatarcanın geri kalanıyla ilişkisi bilinmemektedir. Mişar, Tibir ve Kazan Tatarcası tek bir grup olarak bir aradadır.

Tomsk Tatarcası, Baraba Tatarcasının doğusunda konuşulmaktadır ve Baraba Tatarcası ile özel bir grup içinde yer almaktadır. Tomsk Tatarcası muhtemelen Baraba Tatarcası ile anlaşılabilir fakat Tatarcanın geri kalanıyla anlaşılabilir değildir. Tomsk Tatarcası şu an neredeyse yok olmuştur.

Şekil 2: Mişar Tatarcası (sarı), Kazan Tatarcasası (sarı), Başkurtça (turuncu), Ural Tatarcası (sarı-turuncu), Sibir Tatarcası (kırmızı), Baraba Tatarcası (pembe), and Tomsk Tatarcası (mor). Aşağı, Kuarik and Orta Çulımca mavi.

Çağatay grubunda, Özbekçe (bir makrodil) ve Uygurca açıkça yakındır fakat onlar hala muhtemelen yaklaşık % 70 anlaşılabilirliğe sahiptirler. Özbekçe, Özbekistan'da konuşulmakta ve Uygurca Çin'deki Nanjing eyaletinde konuşulmaktadır. Aynı, İli Türkçesi ve Batı Uygurca yakın ilişkili dillerdir. Türkçenin Uygurca ile anlaşılabilirliği düşüktür. Uygurcanın diğer dillerle anlaşılabilirlik rakamları şu şekildedir: Türkçe ile % 26, Çuvaşça ile % 9, Yakutça ile % 9, Tuvaca ile % 12, Hakasça ile % 24, Altayca ile % 33, Kırgızca ile % 66, Kazakça ile % 63, Özbekçe ile % 73, Karacayca ile % 52, Başkurtça ile % 56, Tatarca % 57, Türkmençe ile % 40, Azerice ile % 31, Türkçe ile % 26.

İli Türkçesi Sincan'daki Uygur Özerk bölgesinde yer alan İli vadisinin doğu kısımlarında konuşulmaktadır ve İli Türkçesi modern Uygurcadan ayrı bir dildir. Onlar 200 yıl önce Fergana vadisinden gelmişlerdir ve dilbilimsel olarak Özbekçeye yakındırlar; gerçekte Özbekçenin diğer Türk dillerinin ağır etkisinde kalmış uzak bir diyalekti olarak görülmektedir. Sadece 30 civarında aile tarafından konuşulmaktadır ve genç konuşurlar Kazakça veya Uygurcaya yönelmişlerdir. Özbekçe ile anlaşılabilirliği bilinmemektedir.

Salar dili Çin'in Çinghay eyaletinde 21.000 kişi (Dwyer 2001) tarafından konuşulmaktadır ve Türk dilleri bünyesinde ayrı bir dala sahiptir (Tekin 2011). Salarlar 600 yıldır Çin'de bulunmuşlardır ve kendi dilleri Çincenin ve Tibetçenin ağır etkisinde kalmıştır. Onlar, aslen Türkmençe konuşan bölgeden gelmişlerdir (Johanson 2001), muhtemelen bu sebeple onların dili Türkmençeye en yakındır.

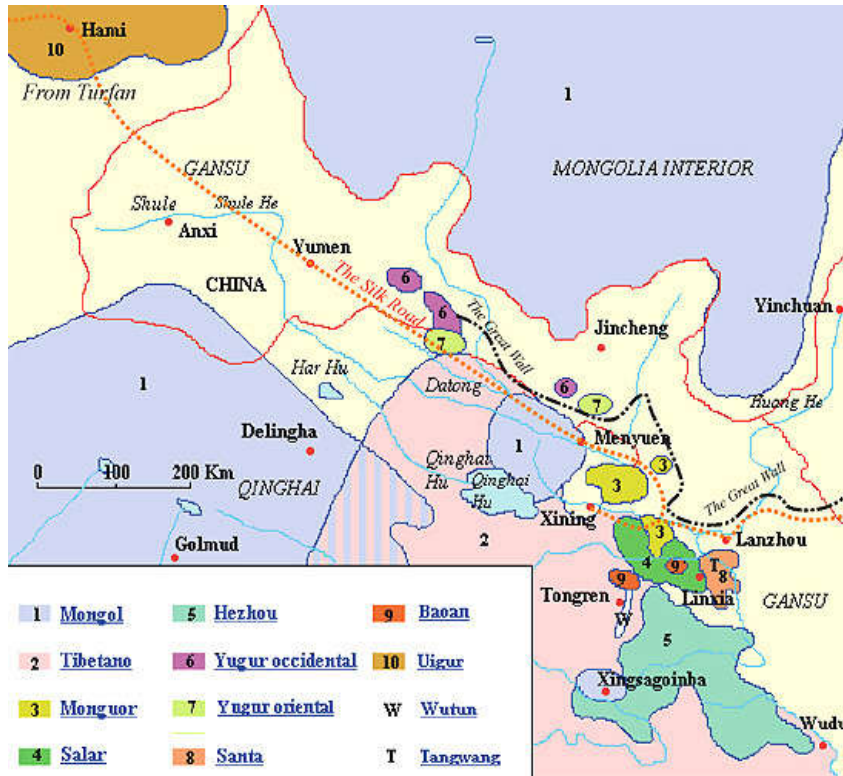
Salarca ve Türk dillerinin geri kalanı (Sarı Uygurca hariç) arasındaki anlaşılabilirlik muhtemelen sifıra yakın olduğu için, Salarca diğer Türk dillerinden farklıdır. Salarca muhtemelen Uygurcaya ve Sarı Uygurcaya en yakındır. Sinitik dillerden ve Dongxian dilinden ciddi biçimde etkilenmiştir. Salarca muhtemelen yaklaşık 600 yıl önce yok olmuş Karahanlı dilinden ayrılmıştır. Sonuç olarak, Uygurca ve Sarı Uygurcadan ötürü

bölgesel etkilere maruz kalmıştır. Muhtemelen en iyi şekilde bir Sarı Uygurca alt katmanına dayandığı şeklinde ifade edilebilir.

Salarcanın Batı Salarca ve Doğu Salarca olmak üzere iki diyalekti vardır.

Doğu Salarca, Çince ve Tibetçenin, Batı Salarca ise Uygurca ve Kazakçanın ağır etkisinde kalmıştır. Sonuç olarak, her iki Salarca varyant birbiriyle anlaşılabilir değildir (Dwyer 2001), bu bakımdan Doğu Salarca ve Batı Salarca ayrı dillerdir.

Uygurca ve Sarı Uygurca ayrı dillerdir. Sarı Uygurca Çin'in Kansu eyaletindeki 12.297 kişi tarafından konuşulan bir dildir. Yakın olarak Hakasça ile ilişkilidir. Sarı Uygurca, Mrass Şor, Orta Çulim ve Hakasça ile gruplandırılır (Tekin 1990). Bununla birlikte, Sarı Uygurcanın muhtemelen Salar dilleri dışındaki Türk dilleriyle anlaşılabilirliği neredeyse sıfırdır

Şekil 3: Burada Çin'deki çok farklı olan Sarı Uygur, Batı ve Doğu Salar dillerinin yerleri gösterilmektedir.

Özbekçe ve Kazakça anlaşılabilir değildir, fakat bunlar arasında anlaşılabilir bir diyalekt vardır. Özbekçe, ayrı diller olan Kuzey Özbekçe ve Güney Özbekçe diye ayrılır. Kuzey Özbekçe pek çok Rusça ödünçlemeye sahiptir, Güney Özbekçe ise pek çok Farsça ödünçlemeye sahiptir. Bunlar arasında epeyce anlaşılabilirlik vardır, fakat gramerde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Türkçenin Özbekçe ile anlaşılabilirliği düşüktür. Özbekçenin Harezmi-Kıpçak diyalekti Tatarcayla yakın bir ilişkiye sahiptir.

Kazakça ve Kırgızca da yaklaşık % 80 anlaşılabilirlik oranıyla yakındır. Ayrıca, son zamanlarda yakınlıkları daha da artmaktadır. Kazakça ve Kırgızca sadece 550 yıl önce ayrılmıştır. Kazakça Kazakistan'da, Kırgızca

Kırgızistan’da konuşulmaktadır. Tekin’in yeni sınıflandırmasında (Tekin 2011), Kırgızca, Türkçenin ayrı bir dalını oluşturmaktadır. Kırgızca aslen Batı Kıpçak dili aracılığıyla Güney Altaycaya yakındır fakat son zamanlarda Kazakçadan çok etkilenmiştir.

Altayca, Çin, Rusya ve Moğolistan’ın bir araya geldiği yerde Rusya’nın Altay bölgesinde konuşulmaktadır. Altayca ayrı diller olan Kuzey Altayca ve Güney Altayca olmak üzere ikiye ayrılmıştır, ikisi arasındaki anlaşılabilirlik zayıftır ve muhtemelen % 70’dir (Dybo 2006). Tekin’in daha yeni Türk dilleri sınıflandırmasında, Kuzey ve Güney Altayca ilişkili ama iki ayrı dalı oluşturmaktadır (Tekin 2011). Tüm Altayca baştan sona 25.000’den az konuşura sahiptir (Anderson 2004). Altayca Moğolca ve Samoyetçeden etkilenmiştir.

Bununla birlikte, Kuzey Altayca tamamiyle ayrı bir dil değildir; buna karşılık üç değişkeden oluşur: Kumandı, Çalkan ve Tuba. Kuzey Altayca, Sibirya’daki Altay bölgesinin kuzeybatı nehir vadilerindeki 4.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Kuzey Altayca değişkeleri Kumandı ve Çalkan, Aşağı Çulım ve Kondom Şor ile birlikte bir grup oluşturmaktadır (Tekin 1990).

Güney Altayca, Sibirya’daki Altay bölgesinin güneybatı nehir vadilerindeki yaklaşık 20.000 kişi tarafından konuşulmaktadır ve üç değişkeden oluşmaktadır: Oyrot Altaycası, Teleüt, ve Telengit.

Altay bölgesindeki Krasnogorskoye, Solton, Kitmanovo veTselinnoye ilçeleriyle birlikte Kemerova ilindeki Taştagol ve Şeregeş kasabaları gibi Altay Cumhuriyeti’nin komşu ilçelerindeki 25.000 kişi tarafından konuşulan Kumandicanın genellikle Kuzey Altayca diyalekti olduğu düşünülmektedir (Tekin 2011), fakat bazı Türk dilleri üzerine çalışan bilim adamları onun Şorca ve Hakasça ile yakından ilişkili bağımsız bir dil olduğunu düşünmektedirler. Bu ayrımın nedeni görünüşte yapısal temellerdir. Sesbilgisel nedenlerle Kumandica hem Hakasçaya hem de Şorcaya yakındır.

1829-1844’te Altay’a gelen bir Rus misyoner Friar Makarii Glukarev Kumandılar ve Kuzey Altaylıların karşılıklı olarak birbirlerinin metinlerini anlamadıklarını belirtmiştir (Kharlampovich vd. 2001). Kumandica, Çalkan, Aşağı Çulım ve Kondom Şorcası ile gruplandırılır (Tekin 1990). Leksikoistatistiklere bağlı olarak, Kumandica, Altay Kiji veya Çalkan ile muhtemelen % 80 anlaşılabilirliğe sahiptir (Dybo 2006). Bu nedenle, Kumandica ayrı bir dil gibi görünmektedir.

Çalkan veya Kuu-Kiji ayrı bir dil gibi görünen başka bir Kuzey Altay diyalektidir (Tekin 2011). Aşağı Çulımca, Kumandı ve Kondom Şor ile beraber gruplandırılır (Tekin 1990). Çalkan, Turoçak ilçesindeki Kurmaç-Baygol, Suranaş, Maly Chibechen ve Itkuch köylerindeki 1.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Glottokronoloji tabanında Kumandica, Çalkan veya Altay Kijhi ile yaklaşık % 80 anlaşılabilirliğe sahiptir ve ayrı bir dil görünümündedir (Dybo 2006).

Tuba, Tubalar veya Tuu-Kiji ayrı bir dil görünümünde olan başka bir kuzey Altay diyalektidir. Tubaca, Rusya Federasyonunda Altay Cumhuriyeti’nin Turoçak, Çoya, ve Mayma ilçelerinde 500 kişi tarafından konuşulmaktadır. Kuzey Altaycadan oldukça uzaktır. Gerçekte, Kuzey Altaycanın geri kalanından Hakasçaya ve Şorcaya daha yakındır ve glottokronolojide Güney Altaycanın kendisinden Kuzey Altaycanın geri kalanına daha uzaktır. Tubacanın Kuzey Altaycanın geri kanalıyla anlaşılabilirliği %40 veya daha az oranda olmak üzere muhtemelen düşüktür.

Modern Güney Altayca, Altay Kiji veya Oyrot Altaycası, Altay bölgesinin güneybatı vadilerindeki ve merkezindeki 6.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Teleütçeden açıkça ayrı bir dildir. Oyrot Altaycasının Telengitçe ile anlaşılabilirliği bilinmemektedir.

Telengitçe, Altay bölgesindeki yaklaşık 6.000 kişi tarafından konuşulan bir güney Altayca değişkesidir. Modern Güney Altayca ile anlaşılabilirliği bilinmemektedir.

Güney Altayca diyalekti olarak sınıflandırılan Teleütçe veya Telengitçe (Tekin 2011) *Ethnologue*'a göre tamamen ayrı bir dil olabilir. Altaylı Rus misyonerler 1830'larda Teleütçe ve Güney Altayca konuşurların birbirlerinin metinlerini anlayamadıklarını söylemişlerdir (Kharlampovich vd. 2001). Teleütçe konuşurları Altay Kizji dilinde yazılmış dökümanları açıkça kullanamamaktadırlar.

Teleütçe çoğunlukla batı Kemerovo bölgesinde yaklaşık 4.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Teleütlerin anavatanı Altay Cumhuriyeti'nin Şebalino ilçesidir, fakat birçoğu 200-400 yıl önce dağılmıştır ve şu anda Kemerova eyaletinin batı kısımlarındaki Belovo, Gur'yevsk ve Novokuznetsk ilçelerinin Baçat yöresinde asıl Altay bölgesinin kuzeyine ve doğu Altay bölgesinin Tselinnoye ilçesindeki Chumysh bölgesine yerleşmişlerdir.

Son 250 yıldır, Teleütlerin 50 kişiden oluşmuş küçük bir diasporası Çin'in Sincan eyaletinin Altay bölgesinde yaşamaktadır. Dillerini muhafaza edip etmedikleri bilinmemektedir. Teleütçenin, Telengit ile anlaşılabilirliği bilinmemektedir.

Hakasça Tekin'in sınıflandırmasında Türkçenin kendi dalını oluşturur (Tekin 2011). Tekin'in sınıflandırmasında Mrass Şor, Orta Çulım, Hakasça ve Sarı Uygurca ile birlikte tek bir gruptur (Tekin 1990). Şorcanın bazen Hakasçanın bir diyalekti olduğu söylenir, fakat ikisi arasındaki anlaşılabilirlik sadece yaklaşık % 55'dir (Dybo 2006).

Hakasça ağırlıklı olarak Hakasya Cumhuriyeti'nde, bundan başka Krasnoyarsk bölgesinin Ujur ve Şarıpovo ilçeleri ile Rusya Federasyonundaki Tuva Cumhuriyeti'nin komşularında ve Güney Sibirya'da Yukarı Yenisey'deki Minusinsk bozkırlarının batı yarısında 42.600 kişi tarafından konuşulmaktadır (Anderson 2004).

Hakasçanın diyalektleri Beltir, Kaçın (Kaça, Haas), Koybal (Hoybal), Kızıl (Hızıl), Sagay ve Şor'u içermektedir. Modern Şor dili ile Hakasçanın Şor diyalekti arasında bir takım karışıklıklar mevcuttur. Hakasçanın Şor diyalekti 200-500 yıl önce Hakasya bölgesinde Kuznetskiy Alatau boyunca Minusinsk bölgesine gelmiş Mrass Şor konuşurlarının soyundan gelen kişiler tarafından konuşulmaktadır.

Son belgeler Hakasçanın karışık bir diyalekt sürerliği içerdiğini göstermektedir (Anderson and Harrison 2006). Kızılca, Orta Çulımcanın dışında Hakasçanın geri kalanıyla anlaşılabilir değildir. Bu sebeple, Kızıl ayrı bir dildir. Kızıl kuzey Hakasya'daki Üüs (Ijus) nehrinin yukarı alanları boyunca ve Krasnoyarsk Kray'da konuşulmaktadır.

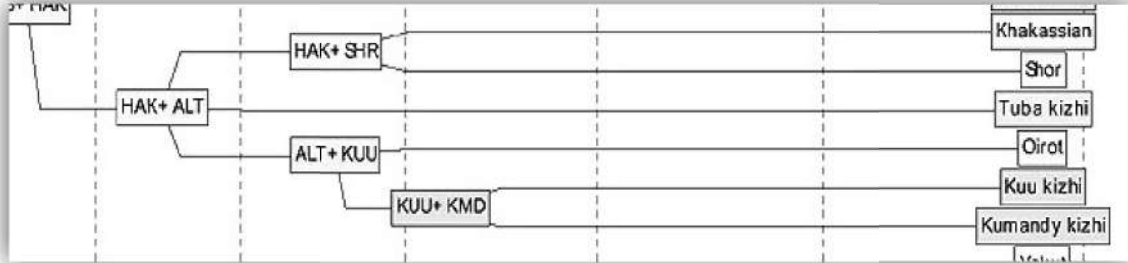
Mançurya Kırgızcası olarak da bilinen Fuyü Kırgız (Gırgıs), isminin içerdiği gibi Kırgızcayla ilgili değildir; onun yerine Hakasça, Çulım ve Sarı Uygurca ile daha yakından ilişkilidir (Johanson 2011). Önceleri Hakasçanın uzak bir diyalekti olsa da, şimdi ayrı bir dildir. Çin'deki Heilongjiang eyaletinde yaşayan 730

kişiden sadece 10 yaşlı kişi tarafından konuşulmakta olan bu dil, ciddi biçimde tehlikededir. Bu kişiler 300 yıl önce Rusya'dan göç etmişlerdi.

Şorcanın bazen Hakasçanın bir diyalekti olduğu düşünülmektedir (Tekin 2011), ama muhtemelen bu durum *Ethnologue*'a göre ayrı bir dil olan Hakasçanın Şor diyalekti ve Şorca arasındaki karışıklıktır. Gerçekten, Şorca ve Hakasça arasındaki anlaşılabilirlik sadece yaklaşık % 55 civarındadır (Dybo 2006). Şorca Sibiry'a'da Kemerova eyaletindeki Kuznetskiy Alatau sıradağlarının güneybatı yamaçlarındaki nehir vadileri boyunca konuşulmaktadır (Anderson 2004). Şorlar kendi bölgelerini kısaca Şorya diye isimlendirmektedir, fakat burası 1939'da tasfiye edilmiş ve bu bölge yani Kuzbass Bölgesi SSCB'nin en büyük sanayi bölgelerinden biri haline gelmiştir.

Aslında, Şorcanın iki farklı diyalekti vardır ve farklılıklar çok fazladır. Güney veya Kondom Şorcası (Kondom Nehri boyunca konuşulan) Kuzey Altaycaya yakınken, kuzey veya Mrass Şorcası (Mrass Nehri boyunca konuşulan) Hakasçaya yakındır.

Kondom Şorcası ve Mrass Şorcasının ayrı bir dil oluşturup oluşturmadığı bilinmemektedir, fakat bir kaynak onların az çok karşılıklı anlaşılabilir olduklarını belirtmektedir. Her halükarda, hala Şorcanın hepsinde diyalekt düzeylenmesi gerçekleşmektedir. Mrass Şorcası, Orta Çulım, Hakasça ve Sarı Uygurca ile bir grup oluştururken, Kondom Şorcası, Aşağı Çulım, Kumandı ve Çalkan ile bir gruptur (Tekin 1990). Kondom Şorcasının Kuzey Altayca ile anlaşılabilirliği ve Mrass Şorcasının Hakasça ile anlaşılabilirliği bilinmemektedir. Şor dili şu anda yok olmak üzeredir (Anderson 2004).

Şekil 4: Hakas, Şor ve Altay dilleri için glottokronoloji. Bu tablo, Hakasça ve Şorcanın epeyce farklı olduğunu ve Kumandıcanın Kuzey Altaycanın geri kalanından ayrı bir dil olduğunu göstermektedir.

Aşağı Çulımcanın Kuzey Altaycanın bir diyalekti olduğu söylenmesine rağmen, Çulımcanın (Orta Çulım) Hakasçanın bir diyalekti olduğu ifade edilmektedir (Tekin 1990). Orta ve Aşağı Çulımca orta Çulım'da yukarı Ob'un akarsu kolunda, özellikle Tomsk eyaletinin Tegul'det ilçesinde ve Novokuznetsk şehrinin yanındaki nehir yatağında yer alan Altay dağlarının kuzeyindeki Krasnoyarsk bölgesindeki Tyuhtet ilçesinde konuşulmaktadır. Orta Çulımca, karşılıklı anlaşılabilir olan Orta Çulımca ve Yukarı Çulımca olmak üzere iki diyalekttir oluşmaktadır. Yukarı Çulımca, Hakasçaya daha yakındır.

Orta Çulımca 300 yıl önce Hakasçadan ayrılmıştır ve bu dil Selkup (bir Samoyed dil) ve Sibiryaya Tatarcasının etkisinde kalarak Orta Çulımca ile birlikte bağımsız bir gelişme kaydetmiştir. Fazladan etkiler ise Ob-Ugur ve Yenisey dilinden gelmiştir. Aslında, sadece 250 yıl öncesine yani Yenisey dilini Türk dili için terk ettikleri zamana kadar Orta Çulımca konuşurlarının Yenisey konuşurları olduğu en iyi analizdir.

Ethnologue, Orta Çulımcanın Şorcaya çok yakın olduğunu ve bu ikisinin aynı dil bile olabileceklerini söylemektedir. Diğerleri Şorca ve Orta Çulımcanın Hakasça gibi aynı dil olabileceklerini düşünmektedirler. Bununla birlikte, Orta Çulımca konuşanlar Hakasçayı anlayamazlar, bu yüzden onlar bir dilin parçaları olamazlar. Orta Çulımca, Mrass Şor, Hakasça ve Sarı Uygurca ile gruplandırılır (Tekin 1990).

Herşeye rağmen, bu dili yoğun bir şekilde çalışmış olan K. David Harrison Orta Çulımcayı hem Hakasça hem de Şorca ile bir grupta toplamanın yanlış olduğunu, Orta Çulımcanın her ikisinden de ayrı olduğunu söylemektedir. Bu sebeple, Orta Çulımca ayrı bir dildir. Orta Çulımcanın hepsi 60 yaşın üzerinde olan sadece 20 konuşanı kalmıştır (Anderson ve Harrison 2006).

K. David Harrison ayrıca, Aşağı Çulımcanın kendi *Ethnologue* girişini hak ettiğini belirtmektedir ve onun Kuzey Altaycanın bir diyalekti olduğuna inanmamaktadır. Harrison, Orta Çulımcaya en yakın dilin aslında Aşağı Çulımca olduğunu belirtmektedir. Bu, Aşağı Çulımcanın Kuzey Altaycaya söylendiği kadar yakın olmadığı anlamına gelmektedir.

Buna ilaveten, 1830'larda Altay'daki Rus misyonerler Aşağı Çulımca konuşanların Kuzey Altaycayı anlamadıklarını ve Kuzey Altayca konuşanların da Aşağı Çulımcayı anlamadıklarını söylemektedir (Kharlampovich vd. 2001). İkisi arasında güç bir anlaşılabilirlik olduğu için Aşağı Çulımca, Orta Çulımcadan yeterince farklıdır. Ayrıca, Orta Çulımca konuşanlar Aşağı Çulımcaya ait yazılı materyallerin tanınmaz halde olduğunu söylemektedirler ve bu durum ikisinin ayrı diller olduğunu göstermektedir. Aşağı Çulımca Kumandı, Çalkan ve Kondom Şor dilleri ile gruplandırılabilir. Aşağı Çulımca, en son kaydedildiğinde ciddi biçimde Tatarcaşmıştı veya Tatarcaya benziyordu. Maalesef, Aşağı Çulımca görünüşe bakılırsa yok olmuştur (Anderson ve Harrison 2006).

Yakutça, Tuvaca, Hakasça ve Sibiryada dalındaki diğer dillerin Türkçenin geri kalanı ile anlaşılabilirliği %0'dır (Süer 2013). Özellikle, Yakutçanın sadece Türkçenin geri kalanıyla değil Sibiryada Türkçesinin geri kalanıyla da anlaşılabilirliği % 0'dır. Bunun sebebi Yakutça üzerindeki ciddi Yenisey, Moğol, Tunguz ve Rusça etkilerdir. Örneğin, Yakutçaya en yakın dil Tuvacadır, fakat bu ikisi arasındaki anlaşılabilirlik % 0'dır. Yakutça söz varlığının % 50'si Moğolcadan alınan ödünçlemelerdir.

Dolganca şu anda Yakutçanın bir diyalekti olduğu söylenebilir (Tekin 2011). Bu 1950'lere yani, Türkçe üzerine çalışan bilim adamlarının Dolganca'nın ayrı bir dil olduğuna kadar verdiği zamana kadar olan standart bir görüştü. *Ethnologue*, Dolganca'nın Yakutçadan farklı bir dil olduğunu ve Yakutçayla karşılıklı anlaşılabilirliğe sahip olmadığını ifade etmektedir. Üstelik, Dolganca konuşanlar Yakutça öğrenme materyallerini kullanmayı reddetmektedirler, çünkü bunlar Dolgancadan çok farklıdır (Süer 2013). Bununla birlikte, bir bilim adamı Yakut bölgesinin kuzeyinde Dolganca konuşanların Yakutça konuşanlarla mükemmel anlaşılabilirliğe sahip olduklarını iddia etmektedir. Dolganca'nın ve Yakutçanın ayrı diller olup olmadıkları sorusu biraz havadadır, ancak bulgulara göre ayrılardır.

Dolganca, Evenkice (Tunguz) dilinin güçlü etkileriyle Yakutçadan ciddi bir şekilde farklılaşmaktadır. Dolganca aslen bir Yakut diyalekti iken erken bir dönemde ayrılmıştır (yaklaşık 400 yıl önce) ve bağımsız bir gelişme kaydetmiştir (Johnson 2011). Yakutça ve Dolganca şimdi Türk dilleri sınıflandırmasında kendi dalını oluşturmaktadırlar (Tekin 1990).

Sibirya’da konuşulan Tofalar dili (Karagas veya Tofa) ve Tuvaca, Tekin’in sınıflandırmasında Altaycaya yakın olarak Türkçenin ayrı bir dalını oluşturmaktadır (Tekin 2011), onlar birbiriyle anlaşılabilir değildir, fakat aralarında anlaşılabilir diyalektler zinciri vardır. Wikipedia, onların diyalekt sürerliğinin bir parçası olduğunu ifade etmektedir. İkisi arasındaki anlaşılabilirlik % 85 kadardır (Dybo 2006).

Herbirinin ayrı bir yazılı biçimi vardır. Tuvaca 203.208 konuşura sahiptir. Tofalar ve Tuvaca başka yönlerden de ayrılmaktadır; örneğin, herbiri diğerinin yoksun olduğu bir yalın duruma sahiptir. İki değişke arasında şart kipleri de farklılık göstermektedir. Tofaca daha eski bir biçimi korumaktadır (Anderson 2004). Tuvaca ciddi biçimde Moğolcadan ve son zamanlarda Rusçadan ödünçlemeler yapmıştır.

Tuva dillerinin tümü Sayan dilleri olarak adlandırılmaktadır. İki gruba ayrılmaktadır: Step Sayan Tuvacası ve onun diyalektleri (görünüşte tek dil) ve Duha, Tofalar, Soyot, Todya ve Tuha’yı kapsayan Tayga Sayan Tuvacasıdır.

Tayga Sayan ve Todjin dillerini konuşanların ataları bölgeye yaklaşık 4.000 yıl önce proto-Samoyed dili konuşurları olarak gelmişlerdir. 2.000 yıl önce, Evenki (Tunguz) ve Yenisey dilini konuşanlar Tuva bölgesine gelmişlerdir. Kısa süre sonra, Türkçe konuşurları güneyden ilerlemişler ve bu Samoyed, Yenisey ve Tunguz gruplarını etkilemeye başlamışlardır.

Tuvalar 1.800 yıl önce Moğollar tarafından yönetilmişlerdir ve 1.500 yıl önce, Türkler tarafından fethedilmişlerdir.

Tayga Sayancasının dört farklı dilden oluştuğu söylenmektedir, fakat şu anda bu dillerin neler olduğu konusunda emin değiliz (Eriksonas 2012).

En azından Step Sayancasının bir kısmı Yenisey dilinden tarafından etkilenmiştir, bu insanlar Kol’ dilini konuşurlarken Tuvacayı benimsemeye zorlandılar. Bununla birlikte, Tuvacanın hangi kısmının Yenisey dilinden etkilendiğini bilmiyoruz. Step Sayancası veya Tuvacanın en değişik diyalektleri Altay Uryanghay ve Todjin’dir.

Batı Tuva diyalekti güney Altay Telengit değişkesinden ciddi biçimde etkilenmiştir.

En değişik Tuva diyalekti Tuva bölgesinde konuşulan Todju veya Kuzeydoğu Tuvacası olarak da bilinen Todjin’dir. Anlaşılabilirlik datası bilinmemektedir. Bazıları Todjin’in Tayga Sayan grubunda yer almasının daha uygun olduğu görüşündedirler (Rassadin 2013). Todjin’in bu derece farklı olmasının nedeni muhtemelen Mator veya Koybal gibi bir Samoyed dili konuşmaya alışkın olmaları ve Tayga Tuvacası gibi bir Türk dilini benimsemeye zorlanmalarıdır.

Son araştırmacılar Todjin’in ayrı bir dil olduğu görüşündedirler. Buna rağmen, Todjin, Tofalar ve Duhanın fazlasıyla karşılıklı anlaşılabilir oldukları söylenmektedir (Harrison 2002). Bununla birlikte, bir Tuva dergisi yakından ilişkili olan Tofalar ve Todjin’in zor anlaşılabilirliğe sahip olduğunu belirtmiştir (Mongush 2012a). Son yıllarda, Todjin dili gittikçe azalarak kullanılmaktadır ve Todjinler gittikçe artarak yazınsal Tuvacayı kullanmaktadır.

Altay Uryanghay, Altay Tuvan, Tuwa, Kök-Monçak, Monçak, Monjak, Tsengel Tuvacası, Mondjak ve Menggu olarak bilinen Altay Tuvacası batı Moğolistan’ın (Moğolistan Altay’ı) Ölgey (Olgii) Aymak

bölgesindeki 20.000 kişi ve Sincan eyaletinde Kanas Gölünün yanındaki -Gök Monjaq, Aq Soyan ve Xara Soyan adlı üç köy ve sınırları boyunca 2.000 kişi tarafından konuşulan bir Step Sayan değişkesidir.

Altay Uryanghaycası çok ciddi Moğol etkisine sahiptir ve bu dil 270 yıl önce Tuvacadan ayrılmıştır (Mongush 2012b), ve Tuvacadan epeyce farklıdır (Johnson 2001). Yeni araştırmacılar Altay Uryanghaycasını ayrı bir dil olarak nitelendirmektedir. Ondan Tuvacanın oldukça farklı bir diyalekti olarak bahsedilmektedir.

Hövsgöl Uryanghay, Kubsugul Uryanghay, Hövsgöl Tuva veya Tuxa olarak da bilinen Cungarya Tuvacasının Çin Altay’ında Kazakistan ve Moğolistan sınırlarının yanında Çin’in Uygur Cumhuriyeti’nde Sincan’ın en kuzey bölümünde 2.300 kişi tarafından konuşulduğu söylenmektedir. Cungarya Tuvacası Altay Tuvacasından 350 yıl önce ayrılmıştır.

Bu durum Cungarya Tuvacasının Altay Uryanghaycasının diyalekti olduğunu göstermektedir.

Tsengel Tuvacası adında Moğolistan’da konuşulan ek bir değişke daha vardır. Son zamanlarda ayrı bir dil olarak nitelendirilmiştir. Tsengel Tuvacası Cungarya Tuvacasından farklıdır, fakat gerçekten ikisi de Altay Uryanghaycasının parçaları gibi gözükmemektedir. Tsengel Tuaları Tuva dil materyallerini kullanamazlar. Tofaların Altay Uryanghaycası ile birlikte bir diyalekt zincirinin parçası olduğu söylenir ve bu da onun Tofalar ile ilişkili ayrı bir dil olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum Altay Uryanghaycasının ayrı bir dil olduğunu göstermektedir.

Her ne kadar Cungar Tuaları tarafından Çin’de konuşulan Altay Uryanghay değişkesi ile Modern Tuvacanın anlaşılabilirliği görece iyi olsa da, son yıllarda Altay Tuvacasına diğer dillerden yapılan ciddi ödünclemeler sebebiyle anlaşılabilirlik daha zor hale gelmektedir (Mongush 2012b). Çin’deki Altay Tuaları modern Tuvaca radyo yayınlarını yeterince iyi anlamaktadırlar. Bu yüzden bunu ayrı bir dil olarak adlandırmayı garanti etmek için iletişimde yeteri kadar zorluk vardır. *Cungar Tuvacası*, Tuvaca, Kazakça ve Moğolcanın karışımıdır.

Çin’deki Altay Uryanghay ve Moğolistan’daki Altay Uryanghaycası eskiden bir dilin parçalarıydı, fakat onlar 100 yıl önce ayrıldılar ve ondan sonra farklı gelişimlere maruz kaldılar. Moğolistan’daki biçim ciddi Moğol etkisine, Çin’deki biçim ise ciddi Çin etkisine maruz kaldı-.

Duha veya Tsaatan, Soyot, Tuha, Toca, Tofalar ve Cungarya Tuvacası Tayga Sayan dilinin parçalarıdır (Eriksonas 2012).

Irkutsk eyaletinin Nizhneudinsk ilçesinde Alygdzher, Nerkha ve Verkhnyaya Gutara köylerinde Nizhneudinsk şehrinin güneyinde konuşulan Tofalar dili, Tuvacada olmayan birçok eskicil özelliğe sahiptir ve ciddi Moğolca etkiler taşır. Tofalar dili yaklaşık 350 yıl önce Todjin/Tuvacadan ayrılmıştır.

Tofalar dili bir Samoyed tabanı üzerinde Tuvacanın katmanlara ayrılmasıyla oluşmuştur. Tofalar dili şu anda hepsi 40 yaşın üzerinde olan sadece 35 konuşuru ile yok olmak üzeredir (Anderson ve Harrison 2003). Tofalar bu günlerde bir dil olarak önemini kaybetmeye başlamıştır ve özellikle ses uyumu sistemi dağılmaya başlamıştır (Anderson 2004). Yeni araştırmacılar Tofalar’ı ayrı bir dil olarak nitelendirmektedirler. Bir kaynak Tofalar, Duha ve Todjin dillerinin fazlasıyla karşılıklı anlaşılabilir olduğunu söylemektedir (Harrison 2002). Bununla birlikte, son bildiriler Tofalar dilinin sadece Tuvaca ile

değil yakından ilişkili olduğu Todjin dili ile de zor anlaşılabilir olduğunu ifade etmektedir (Mongush 2012a).

Soyotça Rusya’da Buryatya’nın Oka ve Tuka bölgelerinde konuşulmaktadır. Soyotlar, Tayga Sayan’ın geri kalanı gibi, görünüşte aslen bir Samoyed dili konuşmaktadır, fakat onlar belli bir noktada Türkleştirilmişlerdir. Bir kaynak Türkleştirmenin 1.300-1.400 yıl önce veya muhtemelen daha önce gerçekleşmiş olabileceğini bildirmektedir (Rassadin 2013).

350-400 yıl önce, Soyotlar Moğolistan’ın Hövsgöl gölünü terketmişler ve Buryatya bölgesinin kuzeyine yerleşmişlerdir. 275 yıl önce Soyotça, Tuva, Duha ve Todju dilinden ayrılmıştır. Buryatya’daki Soyotça 2.002 kişilik etnik bir grup içindeki sadece birkaç konuşurla yok olmak üzeredir. Son yıllarda, Soyotça neredeyse tamamen Buryatya’ya yayılmıştır. Soyotlar, Tuva okuma kitaplarını anlayabilmektedir, fakat Tuhalar anlayamamaktadır (Eriksonas 2012). Soyotça Tofalar dilinden uzun zaman önce ayrılmıştır ve gelişimini bağımsız olarak sürdürmüştür.

Sayan değişkelerinin en uzak doğusu Tuhalar veya Uygur Uryanghaycası olarak da bilinen Tuhaca Soyot kabilesinin bazıları 50’lerinde pasif konuşmacı olan 20-30 kişilik yaşlı ve küçük bir grup tarafından konuşulmaktadır. Hövsgöl gölünün doğusunda Moğolistan’ın uzak kuzeyindeki Tunka vadisinin Tsagaan-Üür ve Üürin-Tsagaan köylerinde ve civarında konuşulmaktadır.

Tofalar gibi, Tuhalar da aslen bir Türk diline doğru yön çevirmiş Samoyed dili Matorca konuşan kişilerdi. Tuhalar Tuva okuma kitaplarını anlayamazken Altay Uryanghaycasını anlayabilmektedir. Bu durum iki dilin epeyce farklı olduğuna işaret etmektedir. Tuhaca sözcüklerin tam olarak % 30’u Moğolcadan gelmez. Tuhaca, Duha ve Soyotçaya çok yakındır ve Tofalar ile ilişkilidir.

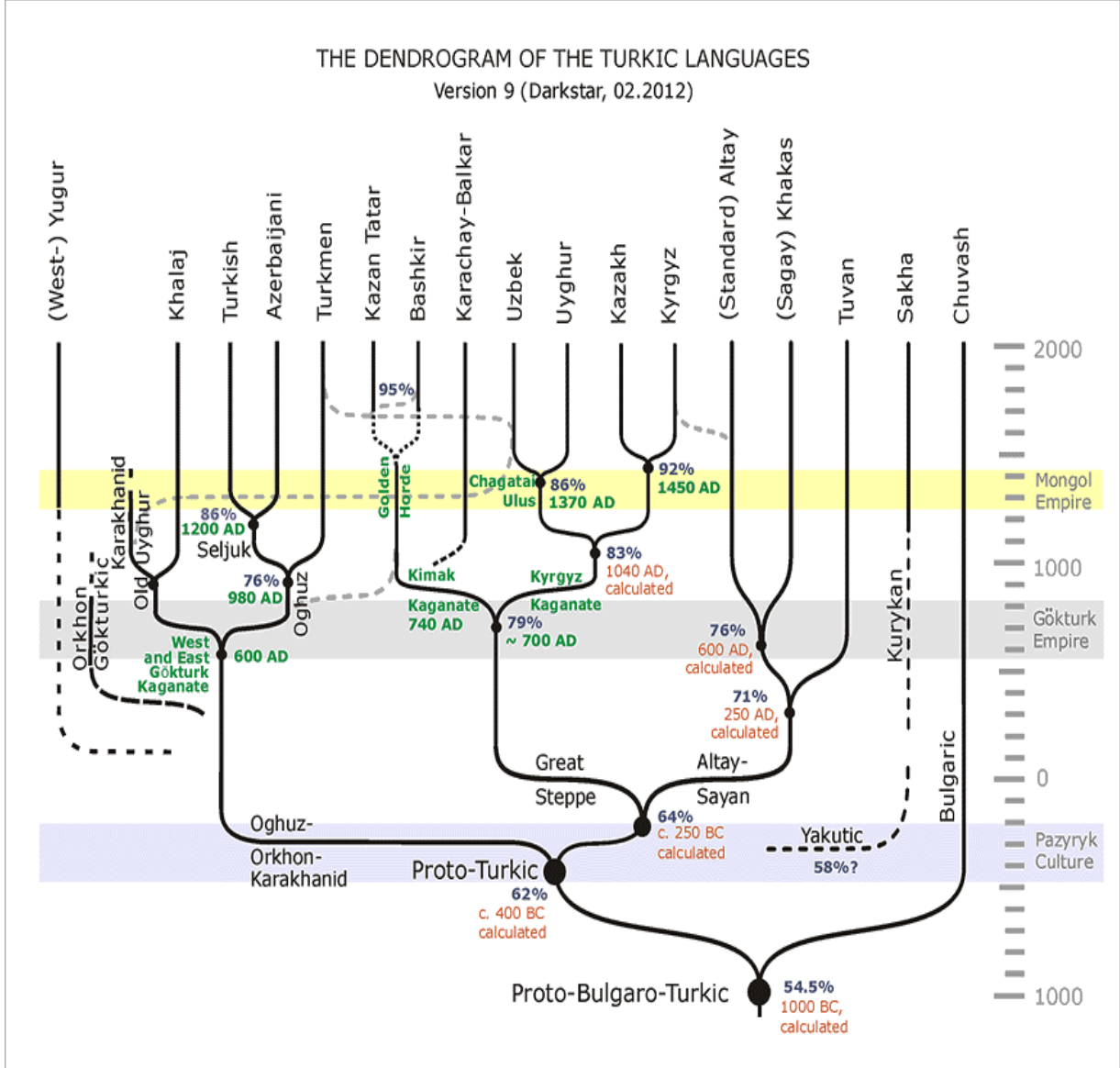
Tofalar, Tuha ile birlikte bir diyalekt zincirinin parçasıdır, bu durum onların ayrı diller olduklarına işaret etmektedir. Tuha ve Soyotça arasındaki ilişki çözülmüş durumdadır. Tuhaca adiller çoğunlukla Moğolcadan ödünçlenmiştir ve Duha adıllardan ciddi biçimde farklıdır (Eriksonas 2012). Tuhalar 350-400 yıl önce bölgeye gelmişlerdir.

Tsaatan veya Duhalar, Tuva bölgesini 200-250 yıl önce terketmişlerdir. Moğolistan’ın ren geyiği insanları (Mongolian Reindeer Tuvan) veya Caatan olarak da bilinen Duhaca, Tuva bölgesi ve Butyatia sınırının yanında Moğolistan’ın en kuzeyindeki Hövsgöl Aymak’ın dağlı batı yarısındaki Hövsgöl gölünün batısında 250 kişi tarafından konuşulmaktadır. Duhacanın Tuvacadan farklılaşan pek çok özelliği vardır.

Duhaca, Tuvaca veya başka bir Tuva değişkesi ile anlaşılabilir değildir (Fitzhugh 2002) ve bu sebeple ayrı bir dildir. Buna rağmen, diğer araştırmacılar Duhacanın Tofalar ve Todjin dilleri ile büyük ölçüde karşılıklı anlaşılabilir olduklarını ifade etmektedirler (Harrison 2002). Bununla birlikte, Tofalar, Todjin ile birlikte bir diyalekt zincirinin parçasıdır, bu durum onların ayrı diller olduklarını göstermektedir. Duhaca, ayrıca Soyotçaya çok yakındır. İkisi de benzer ses sistemlerine sahip olduğu için Moğol araştırmacılar Duhalar için, Tofalar için de kullanılabilir olacağı ortaya konulmuş ispatlanmış bir alfabe oluşturmuşlardır. Bu durum bu iki değişkenin yakın ilişkisini göstermektedir (Rassadin 2013).

Çuvaşçanın son zamanlara kadar tüm Türk dilleri içinde en ayrıksı dil olduğu düşünülüyordu. Bazı sınıflandırmalar Türk dilini yüksek seviyeli dal ve daha sonra tekrar alt bölümlere ayrılmış bir başka büyük

dalın geri kalanı içinde Çuvaşçaya ayırmak için kullanmaktadırlar. Örneğin, Tekin bütün Türk dillerinin Proto-Çuvaş-Türkçe veya ilk-Türkçe adlı bir dilin soyundan geldiklerini ifade etmektedir (Tekin 1990).

Şekil 5: Türk dillerinin daha büyük grup veya ailerden ayrılmalarının ortalama zamanlarını gösteren bir dendrograması.

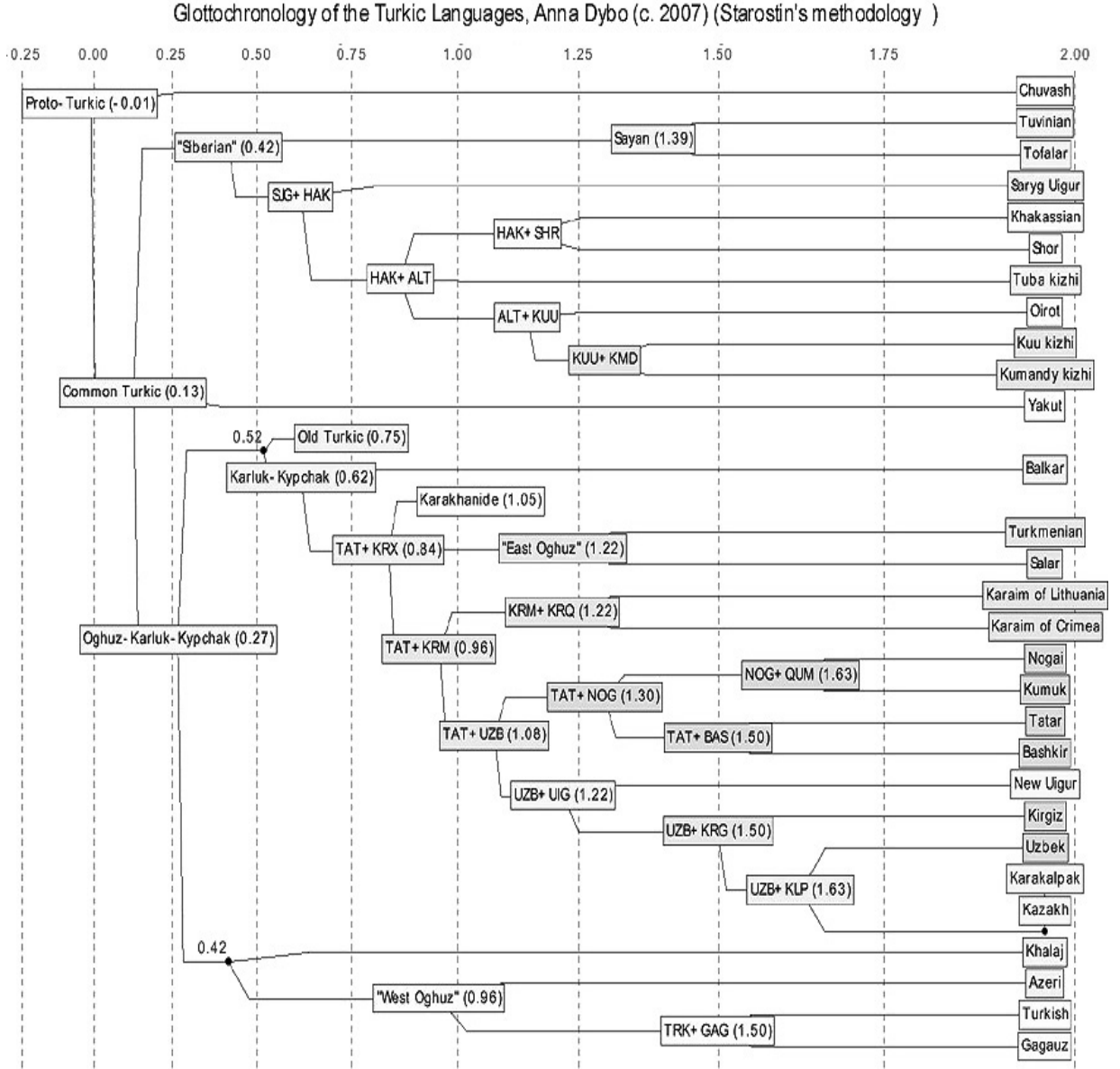
Türkçe ve Özbekçe, Kazakça, Kırgızca ve Türkmençe gibi Orta Asya Türk dilleri arasındaki anlaşılabilirlik çok fazla abartılmıştır.

Türkiye'ye çalışmak için giden bu dillerin konuşurları Türkçeye problemleri olduğunu söylemektedirler. Türk televizyonlarının Orta Asya Türk uluslarında çok fazla izlenmediği bilinmektedir, muhtemelen bunun temel sebebi Orta Asya Türk dili konuşanların Türkçeyi anlamamasıdır. Onlar yayınlardaki

basitleştirilmiş Türkçeyi bile anlayamamaktadır. SSCB'nin çöküşünden sonra, oluşmuş yeni uluslardan insanlar Türkiye'yi ziyaret etmişler, fakat iletişim kurmak için yanlarında tercüman getirmişlerdir.

Gerçekte, bütün Türk dillerinin ortak anlaşılabilirliğinin ana düşüncesi pan-Türk fikridir. Pan-Türkizm veya Turancılık Türkiye'de ana merkez durumundaki aşırı milliyetçiliğin zararlı bir biçimidir. Bu, Türk dilleri konuşurlarının daha Büyük bir Türkiye'nin parçası olduğunu ve Türkiye'nin bütün Türk topraklarının fethedileceği ve geri alınacağı ima edilerek sıklıkla kaygı verici irredentist bir dil kullanıldığı anlamına gelmektedir.

Pan-Türkler, diğer Türk dili konuşurlarına karşı Türk dili diyalektlerini konuştuklarını ve bunları ayırmadıklarını iddia eden sahte bir tavra sahipti. Diğer Türk dillerini konuşanlar bu sahteliğe içerlemektir.

Şekil 6: Dybo'nun Türk dilleri glottokronolojisi.

Bazı Türk dilleri tam bir dil olmayıp diyalektlerden başka bir şey değildir.

Türkçe ve Güney Azericenin anlaşılabilirliği oldukça yüksektir, muhtemelen %90 civarında olup Türkçe ve Kuzey Azericenin anlaşılabilirliğinden fazladır. Türkçe ve Güney Azerice tek bir dilin diyalektleridir, fakat sosyopolitik nedenlerden ötürü onlar ayrı diller olarak görülür (Süer 2013). Güney Azerice ve Azerbaycan Azericesi arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik son yıllarda onlar politik olarak ayrıldıkları, Güney Azerice ciddi Fars etkisi altına girdiği ve birçok Farsça ödünçlemeyi benimsediği ve Azeriler giderek artan bir şekilde sadeleştirilmiş resmi bir dili kabul ettikleri için azalmaktadır.

Karakalpakça Sovyet devriminden itibaren çoğu Türkoloğun onu Kazakçanın diyalekti olarak görmesinden dolayı Kazakçaya yakındır (Tekin 2011). Buna rağmen, Karakalpakça ve Kazakça farklı yazılı biçimlere sahiptirler. Karakalpakçanın Kazakça ile anlaşılabilirliği %98’dir, bu nedenle, Karakalpakça Kazakçanın basitçe bir diyalektidir. Karakalpakça 400 yıl önce Kazakçadan ayrılmıştır.

Tatarca ve Başkurtça % 90’ın üzerinde anlaşılabilirlik ile, Kazakça ve Kırgızcadan daha yakındır. Gerçekte, onlar karşılıklı anlaşılabilir diller olarak görülmektedir. Bu nedenle, onlar ayrı diller değildir fakat tek bir dilin diyalektleridir. Bununla birlikte, onların farklı yazılı biçimleri vardır. Buna rağmen, bazı Başkurtça konuşurlar Başkurtçanın bir Tatar diyalekti olmadığını ve Başkurtçanın diğer dillerden daha eski ve onlardan etkiler taşıdığını söylerler. Bununla birlikte, bu tartışma anlaşılabilirlik zemininde yapılmayabilir.

Tatarca ve Başkurtça 250 yıl önce ayrılmıştır.

Başkurtça Tatarcadan bazı sesbilimsel yenilikler alarak gelişime uğramıştır, fakat sesbilimsel olarak en son sonuç bu ikisinin birbirinden, Kuzey İngiltere diyalektlerinin Amerikan İngilizcesinden olduğu gibi, çok uzak olmalarıdır. Başkurtça, Macarcaya ait olan bugünlerde yok olmuş güney Mani diliyle yakın temasından dolayı fazla Macar etkisine sahiptir. Bu etki özellikle Başkurtça sesbiliminde görülmektedir. Tatarca, Nogayca, Kumukça ve Kırım Tatarcasına yakındır. Bu dört dil yaklaşık olarak 700 yıl önce ayrılmaya başlamış olabilir. Tatar-Başkurtca bunların geri kalanından 500 yıl önce ayrılmıştır.

Ahıska Türkçesi her ne kadar farklı olsa da Türkçenin bir diyalektidir. Azeri diline ve Türkçenin kuzeydoğu diyalektlerine çok benzerdir, fakat Türkçe ile tamamen anlaşılabilir (Süer 2013). Onlar Osmanlı İmparatorluğu’nu 1829 yılında terketmişlerdir.

İran’da da konuşulan Kaşkayca Azericeye yakındır. Kendi içinde tam bir dil veya Azericenin bir diyalekti olup olmadığı tartışmalıdır. Türkçe ile tam anlaşılabilir değildir (Süer 2013).

Irak Türkmenesi Güney Azerice ile birlikte Türkçenin bir diyalektidir. Türkçe ile anlaşılabilirliği %90 civarındadır (Süer 2013). Azericenin bir diyalekti olduğu söylenmektedir (Tekin 1990) ve hem Türkçe’ye hem de Azericeye benzerdir, fakat telafuzu Azericenkinden çok farklıdır. Çok fazla Arapça etkisine sahiptir ve ayrıca ciddi bir biçimde onların edebi bir dil olarak kullandıkları Türkçeden etkilenmiştir. Afşarca’ya epeyce benzemektedir (Johanson 2001).

Kuzey Özbekçenin *Oğuz-Özbek* veya *Harezmi-Oğuz* diyalekti şu anda Oğuzcanın kendi dalının yerine geçmiştir (Tekin 1990) ve kesinlikle bir Özbek diyalekti değildir. Buna rağmen, en iyi şekilde İran’da konuşulan Horasan Türkçesinin bir diyalekti olarak görülebilir.

Urum veya *Kırımçakça*, Kırım Tatarcasının diyalektleri olabilir. Urumca, güneydoğu Ukrayna’da konuşulmaktadır. Kırım Tatarcası ve Kırımçakça Kırım Yarımadası’nda konuşulmaktadır. Bununla birlikte, Urumcanın iki farklı tipi vardır. Ukrayna’da (*Ukrayna Urumcası*) konuşulan Urumca, Kırım Tatarcasının bir diyalekti olabilir, fakat Gürcistan’da (*Gürcistan Urumcası*) konuşulan Urumca Türkçe’ye çok yakındır ve Türkçenin bir diyalekti olabilir, böylece muhtemelen Kırım tatarcasının da aynı zamanda bir diyalekti değildir.

Kırımçakça Kırım Yahudilerinin dilidir. Kırımçakça, belki hepsi 70 yaşın üstünde olan ve onların bile nadiren kullandığı 200 konuşanı ile neredeyse yok olmuştur.

Kırım Tatarcasının güney diyalekti (Güney Kırım Tatarcası) bazı Rusça söz varlığına rağmen Türkçenin bir diyalektidir, bununla birlikte orta ve kuzey diyalektleri farklıdır.

Bu dillerin anlaşılabilirliği ile ilgili daha fazla araştırma gösterilmektedir.

Bütün anlaşılabilirlik rakamları sabittir, iki ana dili konuşmacısı arasında doğru biçimlenmiştir.

Geliştirilmiş ve güncel sürüm için bakınız:

https://www.academia.edu/31603628/_FULL_TEXT_ENDANGERED_TURKIC_LANGUAGES_VOLUME_4_INTERDISCIPLINARY_APPROACHES_BEFORE_THE_LAST_VOICES_ARE_GONE_793_PAGES_WITH_ILLUSTRATIONS_TAM_MET%4%B0N_TEHL%4%B0KEDEK%4%B0_T%3%9CRK_D%4%BOLLER%4%B0_C%4%BOLT4_D%4%BOS%4%B0PL%4%B0NLERARASI_YAKLA%5%9EIMLAR_SON_SESLER_DUYULMADAN_793_SAYFA_G%3%96RSELLERLE_.pdf